

FESTIVAL

21

20

03.10.2022

ZOALS DE NACHT

MUZIEKCLASSIEKERS VAN MORGEN

03.10.2022

ZOALS DE NACHT

MUZEKKLASSIEKERS VAN MORGEN

ZOALS DE NACHT

◆ **Salvatore Sciarrino**

Ai limiti della notte

◆ **Henri Dutilleux**

Ainsi la nuit

◆ **Béla Bartók**

Adagio molto uit Strijkkwartet Nr. 5

◆ **György Ligeti**

Métamorphoses nocturnes

[ca. 60']

Quatuor Van Kuijk

Nicolas Van Kuijk, viool

Sylvain Favre-Bulle, viool

Emmanuel François, altviool

Anthony Kondo, cello

ZOALS DE NACHT

[**NOCTURNE**] Een nocturne is volgens de encyclopedie een “stuk dat de nacht suggereert, doorgaans stil en meditatief van karakter, maar niet altijd”. De eerste *Nocturnes* voor piano vinden we in het werk van de vergeten Ierse componist John Field, een inspiratiebron voor de koning van het genre, Frédéric Chopin. Ook Franz Liszt, Robert Schumann, Carl Czerny en vele anderen volgden het voorbeeld en schreven deze titel boven hun meest meditatieve en lyrische pianowerken. Behalve de vele composities voor piano duiken nocturnes ook op in de orkestmuziek. Denken we aan het zevende deel uit Mendelssohns *Midzomernachtsdroom*, de *Trois Nocturnes* van Claude Debussy of het derde deel uit de *Serenade* voor tenor, hoorn en strijkers van Benjamin Britten.

[**NACHTMUZIEK**] Ook muziek zonder de titel *Nocturne* kan verwijzen naar de nacht. Zeker in de romantiek, een periode waarin kunstenaars zich meer en meer aangetrokken voelden door het mysterieuze en zelfs mystieke, komt het thema vaak op verschillende manieren terug. Gustav Mahler componeerde in zijn *Zevende Symfonie* zelfs twee bewegingen met de titel *Nachtmusik*. Het zijn uitgebreide bewegingen die niet alleen duisternis en verstillings verklanken maar ook levendigheid uitstralen. Op de drempel van de 20^e eeuw duikt Arnold Schönberg met zijn strijksextet *Verklärte Nacht* in de poëzie van Richard Dehmel. Bij Bartók wordt nachtmuziek zelfs een echte ‘topos’ dat terugkeert in meerdere werken. Daarnaast is het thema van de nacht onder andere aanwezig in de muziek van George Crumb (*Night Music*), Elliott Carter (*Night Fantasies*), Georg Friedrich Haas (*Nacht, Nocturno*), Daan Janssens (*Notturmo*) en Jörg Widmann (*Nachtstück*).

[**ZINTUIGLIJKE ERVARING**] De nacht is het domein van het heimelijke, van wat het daglicht niet mag zien. Wat ’s nachts gebeurt, is immers omgeven door een waas van duisternis: omfloerst, onduidelijk, vatbaar voor twijfel. Maar de nacht doet ook iets met ons tijdsbesef. Voor wie slaapt lijkt de wereld stil te staan; wie wakker is ervaart de nachtelijke realiteit op een heel andere manier dan overdag. De tijd lijkt anders te verlopen, er zijn minder (of andere) prikkels. Niet voor niets worden veel kunstenaars, schrijvers en

componisten productief in de nachtelijke uren. De nacht brengt focus en concentratie, maakt de gedachten vrij. De duisternis speelt hierin een grote rol. Door één zintuig (het zicht) uit te schakelen, worden de andere zintuigen, met name het gehoor, op scherp gezet.

◆ Salvatore Sciarrino ^{°1947}

Ai limiti della notte (1979)

◆ **Altviool**

[**ITALIAANSE ZANGERIGHEID**] Salvatore Sciarrino was niet in de wieg gelegd als componist. Wel liet hij zich als kind al opmerken als kunstgevoelig en getalenteerd in de visuele kunsten. Gaandeweg groeide zijn interesse in de muziek en stippelde hij zijn eigen pad uit. Als componist is hij autodidact, maar hij liet zich wel begeleiden door componisten en docenten zoals Antonino Titone, Turi Belfiore en Franco Evangelisti. Deze laatste introduceerde hem vooral in de wereld van de elektronische muziek. Mede door de ervaringen in de studio groeide zijn fascinatie voor klank. Het grensgebied tussen klank en stilte zou zijn favoriete domein worden. Daarnaast is het typisch Italiaanse belcanto in veel van zijn muziek aanwezig, niet het minst in de vijftien opera’s die hij tot nu toe componeerde.

[**AAN DE RAND OF IN HET HOLST?**] In *Ai limiti della notte*, staan we volgens de titel aan de rand van de nacht. Het is echter onduidelijk of de muziek het begin van de nacht inluïdt of de overgang naar de ochtend verklankt. Eerder ligt de klemtoon volgens de componist op de spanning die voelbaar is in het holst van de nacht: een spanning tussen slaperigheid en scherpe waakzaamheid. Sciarrino componeerde het werk ook ’s nachts, in het gezelschap van niets dan zijn eigen ademhaling en hartslag, en misschien enkele zwakke nevengeeluiden. Hij noemt het echo’s van echo’s: vage voetstappen van een nachtelijke wandelaar, gefilterd door ramen en muren maar niet verstoord door het lawaai van overdag. Deze sonore omgeving vormde de context en inspiratie voor *Ai limiti della notte*.

[**MICROSCOPISCHE KLANKEN**] In de muziek van Sciarrino ligt de focus op de klank. Die klank vertrekt in *Ai limiti della notte* vanuit de stilte en keert er ook telkens weer naar terug. De zachte dynamiek wordt op de spits gedreven door de combinatie van enkele specifieke speelwijzen. Eerst en vooral maakt nagenoeg het volledige werk gebruik van tremolo's (het snel heen en weer bewegen van de strijkstok over de snaren). Dat geeft de muziek een onregelmatig en nerveus karakter. Daarnaast schrijft Sciarrino heel vaak harmonieken: dat zijn bijzondere tonen die je bekomt door de snaar half in te drukken. De resulterende klank is fragiel en in combinatie met de tremolo's rijk aan steeds veranderende boventonen. Glissando's of glijdende noten onderbreken de klankstroom en zorgen voor een gevarieerd en boeiend muzikaal verloop.

◆ Henri Dutilleux 1916-2013

Ainsi la nuit (1973-1976)

(Introduction)

I Nocturne I

(Parenthèse I)

II Miroir d'espace

(Parenthèse II)

III Litanies

(Parenthèse III)

IV Litanies II

(Parenthèse IV)

V Constellations

VI Nocturne II

VII Temps suspendu

[**FRANSE WAARDEN**] Toen Henri Dutilleux in 1948 zijn *Sonate voor piano* het opusnummer 1 meegaf, had hij al een hele weg afgelegd als componist. Hij werd gevormd in hét bastion van de Franse klassieke muziektraditie, het Parijse Conservatoire National Supérieur de Musique. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog won hij de prestigieuze Prix de Rome, wat hem

de mogelijkheid gaf een jaar in de Villa Medici in Rome te werken en studeren. Hoewel de oorlog dit verblijf aanzienlijk inkortte, bleef hij grotendeels gespaard van militaire dienst en kon hij zich tijdens de vroege jaren 1940 vestigen als operadirigent in de Franse hoofdstad. Na de oorlog zou hij zowel voor de radio werken als doceren aan verschillende Parijse instellingen. Als componist liet hij vele invloeden toe in zijn muziek, zonder zich tot één bepaalde school of stroming te beperken.

[**MET STEUN VAN KOUSSEVITZKY**] *Ainsi la nuit* is het enige strijkkwartet van Henri Dutilleux. Hij schreef het in opdracht van de Koussevitzky Foundation, een stichting die de Amerikaanse dirigent en pleitbezorger van moderne muziek Serge Koussevitzky in 1942 had opgericht ter ere van zijn overleden tweede vrouw Natalie Ushkova. De stichting hielp onder meer bij de realisatie van Britten's opera *Peter Grimes*, Bartóks *Concerto voor Orkest*, Coplands *Derde Symfonie* en de *Turangalila-Symfonie* van Messiaen. Dutilleux componeerde zijn strijkkwartet ter nagedachtenis van zijn goeie vriend Ernest Sussman en droeg de partituur op aan Koussevitzky's derde vrouw Olga Naumova, het nichtje van Natalie. De Amerikaanse première van deze compositie vond in 1978 plaats in de Library of Congress in Washington.

[**KLANKEXPLORATIE**] *Ainsi la nuit* vormt een muzikale spanningsboog van bijna twintig minuten, al deelde de componist het werk wel op in zeven bewegingen met verschillende titels. Na een korte inleiding volgt een eerste nocturne vol duistere, mysterieuze klanken. De kleurrijke benadering van het strijkkwartet blijkt het eigenlijke onderwerp van dit strijkkwartet te zijn, alsof je in het donker van de nacht met een zaklamp de complexe contouren van een onbekende ruimte verkent. Glissandi, pizzicati, snelle notenslierten, fluittonen, akkoorden, tremolo's, lange noten, korte impulsen, ... alle mogelijke muzikale elementen worden met elkaar gecombineerd. Om niet volledig in het duister te tasten, geeft Dutilleux ons enkele muzikale aanknopingspunten die vaak terugkomen. Eén daarvan is het zacht-dissonante akkoord uit de openingsmaten, met een lang-kort ritme. Na talloze verschijningsvormen is het ook een baken van herkenning aan de start van het laatste deel.

◆ Béla Bartók 1881-1945

Adagio molto uit Strijkkwartet Nr. 5 (1934)

[OOST WEST] Béla Bartók staat als componist bekend voor zijn buitengewone interesse in de volksmuziek van Hongarije en Roemenië, en slaagde er als geen ander in om de eigenheden van die volksmuziek te versmelten met zijn eigen muzikale taal. Die muzikale taal was op westerse leest geschoeid, dankzij zijn klassieke opleiding aan de Franz Liszt-muziekacademie in Boedapest. De paradox in het verhaal van Bartók is dat hij, door terug te grijpen naar authentieke en volkse muzikale bronnen, de klassieke muziek wist te vernieuwen. De moderniteit die zijn muziek onderscheidt van zijn romantische voorgangers, is vaak het gevolg van toonsystemen en ritmische patronen die in de volksmuziek de normaalste zaak van de wereld waren. Op het Oost-Europese platteland klonk dan ook bijzonder kleurrijke muziek, met asymmetrische ritmes en unieke toonladders die de grenzen van de klassiek-tonale muziek moeiteloos overschrijden.

[BARTÓKS NACHTVISIE] Bij Béla Bartók is nachtmuziek meer dan een titel boven een partituur. Behalve zijn interesse voor de volkscultuur had Bartók ook een meer dan gemiddelde fascinatie voor de natuur. Die natuur staat centraal in verschillende composities waarmee hij naar de nacht verwijst. Het eerste concrete voorbeeld is het vierde deel uit de pianobundel *Szabadban*, meestal vertaald als *Im Freien* of *In de open lucht*. Dit deel kreeg de titel *Muziek van de nacht* en stond heel vaak op het programma van Bartóks eigen recitals als pianist. De muziek wordt gekenmerkt door dissonante clusters (akkoorden waarbij alle noten zeer dicht bij elkaar liggen), een dispaaraat muzikaal verloop zonder duidelijke melodische contouren, kleine figuraties van snelle noten die natuurgeluiden imiteren, en een overwegend mysterieuze sfeer.

[ADAGIO MOLTO] De nacht verloopt bij Bartók altijd langzaam, en dat is ook zo in het tweede deel van het vijfde strijkkwartet. De stilte van de nacht blijkt uit de spaarzame beginklanken, verspreid over de vier instrumenten van het strijkkwartet. Langzaam groeit de verbinding tussen de partijen tot de cello, altviool en tweede viool een koraal spelen dat zacht verstoord wordt

door de eerste viool. Doorheen deze beweging blijft elke muzikale samenhang erg broos, en meer dan eens valt het discours als het ware uit elkaar. Bartók illustreert in deze beweging dat hij alle finesses van de strijkinstrumenten weet te benutten, zowel individueel als in groep. Maar bovenal slaagt hij erin om los te komen van de klassieke muzikale themaopbouw en toch een overtuigende stringentie en samenhang te realiseren. De muziek neemt je op sleeptouw langs ongebaande paden; Bartók is de gids in het donker.

◆ György Ligeti 1923-2006

Métamorphoses nocturnes (1953-1954)

[BARTÓK 2.0] Het kan weinig respectvol lijken om een componist te taxeren op basis van zijn grootste inspiratiebron, maar bij de Hongaarse componist György Ligeti is de erfenis van Bartók te prominent om die niet te honoreren. Zowel conceptueel als esthetisch ging Ligeti op vele vlakken verder waar Bartók gestopt was, zeker in zijn vroege werken. Het contrast tussen snelle opzwevende muziek (geïnspireerd op volkse dansritmes) en langzame, vrij gedeclameerde bewegingen (en de daaruit voortvloeiende wisselwerking tussen ernstige en ronduit joviale muziek) is misschien wel het sterkste punt van overeenkomst. Zijn eerste strijkkwartet componeerde Ligeti in 1953, nog voor hij het Sovjet-gedomineerde Hongarije verliet. Het is dermate schatplichtig aan de kwartetten van Bartók, dat landgenoot en collega-componist György Kurtág het zelfs “Bartóks zevende strijkkwartet” noemde.

[LIGETI'S NACHTVISIE] De titel van dit strijkkwartet is een ondubbelzinnige verwijzing naar de muziek van Bartók, wiens idee van nachtmuziek in verschillende werken terugkomt, onder andere in de strijkkwartetten. De kenmerken van Bartóks nachtmuziek zijn in zekere zin ook terug te vinden in dit strijkkwartet, al blijft de uitgebreide compositie van meer dan 20 minuten niet de hele tijd hangen in een nachtelijke mist. Zoals veel muziek van Ligeti bevat dit kwartet heel energieke passages met stuwende ritmes. De componist zoekt bovendien graag de extremen op. Hij houdt ervan om uiterst hoog naast uiterst laag te zetten, of extreem luide muziek te contrasteren met haast

onhoorbare momenten. Je hoort hier zelden een logisch volgbare afwikkeling van een muzikaal discours. Eerder creëert Ligeti een bepaalde toestand die op een haast mechanische manier in beweging wordt gezet, tot de machine ontspoord.

[NACHTELIJKE METAMORFOSEN] Bij de metamorfosen denken we misschien spontaan aan de vele wonderlijke verhalen van Ovidius, waarbij mensen een gedaanteverwisseling ondergaan door allerlei interferenties met de goden. Op het einde van zijn metamorfosen voert Ovidius de Griekse filosoof Pythagoras ten tonele en laat hem de wijze woorden spreken: “Omnia mutantur, nihil interit” – “Alles verandert, niets vergaat”. Dat is ook wat gebeurt in dit strijkkwartet. De basiselementen van het werk worden eerst op een heldere manier voorgesteld en worden doorheen het strijkkwartet keer op keer in andere gedaanten omgetoverd. Op die manier creëert Ligeti een uiterst gevarieerd klankbeeld dat voortdurend hetzelfde DNA bevat maar toch vrij onherkenbare gedaantes aanneemt.

[LESS IS MORE] Opmerkelijk is dat Ligeti in dit eerste strijkkwartet kiest voor enkele van de meest basale muzikale ideeën. Het werk begint met een chromatisch stijgende lijn vanuit de lage do, de laagste snaar op de cello en de altviool en dus het ultieme fundament. Nog voor de altviool het einde van die stijgende lijn bereikt heeft, zet de cello al in met dezelfde lijn, die op haar beurt geïmiteerd wordt door de tweede viool. Hierin zien we de erfenis van Bartók, die eerder al de contrapuntische technieken van Bach in zijn muziek verwerkte. De drie stemmen vormen een heus klankweefsel (één van Ligeti's latere handelsmerken) waarboven zich een quasi improvisatorische melodie ontspint in de eerste viool, een melodie die zo uit de pen van Bartók had kunnen vloeien. Zelfs met die eenvoudige middelen weet hij een uitgebreide en overtuigende structuur op te zetten die qua sonoriteit niet het raffinement van de late Bartók heeft, maar qua expressiviteit en exuberantie een stevig visitekaartje was als eerste strijkkwartet.

Het Franse **Quatuor Van Kuijk** brengt klassieke tot 21^e-eeuwse muziek. Het kwartet zette zijn eerste stappen in de muziekwereld als studenten van Quatuor Ysaÿe. Na verschillende internationale onderscheidingen heeft het kwartet dankzij de benoemingen tot BBC New Generation Artists van 2015 tot 2017 en ECHO Rising Stars voor het seizoen 2017-2018 veel onmisbare ervaringen op kunnen doen. Sinds deze successen aan het begin van zijn carrière vormt het kwartet een gevestigde waarde op grote internationale podia, met optredens over heel Europa.

◆ FESTIVALTEAM

Mark Waer Voorzitter
 Maarten Beirens Algemeen directeur
 en artistieke leiding
 Pieter Bergé Artistieke leiding
 Peter Janssens Adviseur
 Eddy Frans Adviseur
 Pauline Jocqué Productie
 Amira El-Belasi Publicaties en productieassistentie
 Martine Sanders Communicatie
 la fabrique des regards • Muriel Waerenburgh /
 Lise Bruyneel Vormgeving & foto's
 De Cijferraad Boekhouding

◆ PROGRAMMABOEK

David Burn Teksten
 Pieter Bergé Hoofdredactie
 Amira El-Belasi Eindredactie

◆ VORMGEVING & FOTO'S

la fabrique des regards:
 Lise Bruyneel Fotocomposities
 Muriel Waerenburgh Vormgeving

◆ DRUK

Peeters Herent

◆ FESTIVAL 20-21 IS LID VAN

Festival van Vlaanderen festival.be
 European Festivals Association (EFA) efa-aef.eu

◆ CONTACT

Festival van Vlaanderen Vlaams-Brabant
 Brusselsestraat 63, 3000 Leuven
 T 016 20 05 40
info@festival2021.be
festival2021.be

◆ SUBSIDIËNTEN, SPONSORS EN PARTNERS

Subsidiënten

Sponsors

Partners:
 Nationale Bank van België,
 IMEC

Sponsors met VIP-invitaties:
 Ageas, Delen Private Bank, Peeters Herent, KBC

Logistieke sponsors:
 Maene, Auvicom, Pentahotel, Lefe, Elsen

Mediaspartner:
 Klara

Cultuurpartners

30CC, Davidsfonds, STUK

